

A GAZDASÁG GLOBALIZÁCIÓJA ÉS A CIVILIZÁCIÓK KÜLÖNBÖZŐSÉGE*

Chikán Attila

a közgazdaságtudomány doktora, rektor, egyetemi tanár, BKÁE

Tanulmányomban először a gazdasági globalizáció tartalmát és jellemzőit fejtem ki – rámutatva, hogy a globalizáció folyamata történelmi szükségszerűségekre, a piaccgazdaság koordináló szerepének általánossá válására épül, ami a gazdasági hatékonyság növelésére irányuló természetes emberi törekvés eredménye. A globalizáció tulajdonságai, intézményrendszere napjainkban van kialakulóban – ezekre a fejleményekre a különböző civilizációk eltérő módon és mértékben reagálnak és hatnak. A tanulmány a legfontosabbnak ítélt hatások összefoglalásával zárul.

A globalizáció fogalmáról és tartalmáról

Rengeteg definíció létezik az irodalomban a globalizációról, közülük számos elfogadható is. Olyan jelenségről van szó, amelynek tárgyalása nem csak egy megközelítésből lehetséges, s így a jelenség lényeges vonásait tartalmazó, meghatározott körben érvényesen alkalmazható definíciója sem csak egy van. Magam e tanulmányban a gazdaság globalizációjára szűkítem le az elemzést, s ezt is az üzleti világ nézőpontjából közelítem meg. (Hangsúlyozom, hogy természetesen elismerem más megközelítések létjogosultságát, fontosságát.) E nézőpontból számomra a gazdaság globalizációja azt jelenti, hogy a gazdaság szereplői döntéseiknél, amikor potenciális befektetéseikről, fogyasztóikról, erőforrás-beszerzési lehetőségeikről gondol-

kodnak, az egész világon adódó lehetőségeket mérlegelik. Ez egy laza definíció, de mint remélhetőleg látható lesz, alkalmas arra, hogy ráépítve értelmes dolgokat mondjak a globalizációról.

Mielőtt rátérnénk a gazdasági globalizációra, nagyon fontos megjegyezni, hogy a globalizáció távolról sem csak ebben a szférában létező jelenség, sőt, ezt a szférát még csak nem is tekinthetjük úttörőnek. A kultúra vagy a sport globalizálódása például sokkal régebbinek tekinthető, s a megvalósulását illetően részletkérdésekben lehet, s van is vita e szférákban, de lényegében mindenki elfogadja. A tudomány globalizálódása sem mai keletű. Nem ismerek olyan elemzést, amely e folyamatok egymásra hatását mélyenszántóan tárgyalná. Magam vizsgálódásom körét most leszűkítem a gazdasági globalizációra – de felhívom a figyelmet arra, hogy a kölcsönhatások alól a gazdasági folyamatok sem mentesek (gondoljunk például bizonyos kulturális események vagy a sport globális reklámhordozó, s így üzleti erejére). Úgy vélem tehát, s igyekszem igazolni is, hogy mondanivalóm tanulságai túlmutatnak a gazdaság szféráján.

Miért alakul ki a globális gazdaság, miért vagyunk ma nyakig a gazdasági globalizáció folyamatában? A tőkének, amely a gazdasági tevékenység immanens mozgató tényezője, örök törekvése, hogy optimálisan helyezkedjen el a lehetséges befektetések között (ami a közgazdaságtan alaptörvényei szerint akkor következik be, ha minden részegység-

* A tanulmány szövege (a civilizációval foglalkozó fejezet kivételével) jórészt átfedésben van a Chikán (2001) cikkel.

ge egyformán hatékony). Az örökké változó feltételekhez való alkalmazkodás igénye miatt ehhez igen nagy mozgékonyásra van szüksége. Mindent, ami ennek útjában áll, igyekszik eltávolítani – beleértve az országhatárokat is. Ahhoz, hogy átlássuk, hogyan, milyen mechanizmusokon keresztül képes a tőke a maximális – tehát a globalitást feltétlenül megkövetelő – allokáció felé mozogni, egészen Adam Smith-hez, a közgazdaságtan atyjához célszerű visszanyúlnunk. Ő volt az, aki a 18. században elsőként fejtette ki (Smith, 1992) következetesen a társadalmi munkamegosztás jelentőségét a hatékonyság szempontjából – rámutatva, hogy e hatékonyság alapvető tényezője a gazdasági szereplők specializációja s az erre épülő csere, a tevékenységek (eredményének) cseréje. A specializáció és a tevékenységcsere együtt elvezet a koordináció igényéhez: a társadalomban szükség van olyan koordinációs mechanizmusokra, amelyek keretet adnak e cserefolyamatoknak.

Koordinációs mechanizmusok

A koordinációs mechanizmusoknak jelentős mennyiségű és értékű irodalma van. Magam mindmáig Kornai János (1983) gondolatmenetét használom a legszívesebben. Kornai azt mondja, hogy a társadalmi (s ezen belül a gazdasági) koordinációnak négy alapvető mechanizmusa különböztethető meg: a piaci, a bürokratikus, az etikai és az agresszív koordináció. Kornai hangsúlyozza, hogy olyan társadalmat még nem ismertünk, amelyben csak egy koordinációs mechanizmus működött volna (tehát a valóságban mindig az említett mechanizmusok valamilyen kombinációjával találkozunk), ugyanakkor minden társadalomban létezik egy domináns koordinációs mechanizmus.

Úgy tűnik, hogy a 20. század a piaci koordináció diadalát hozta. A közelmúltban megjelent a *Fortune* magazin egy különszáma, amely az üzleti tevékenység, a

„business” jövőjéről szól, s ezt a századot a *kapitalizmus századának* nevezi. Ebben a különszámban *Paul Krugman*, aki mind a „komoly” mind a „népszerűsítő” szakirodalomban az egyik legbefolyásosabb közgazdász napjainkban, azt fejti ki (Krugman, 2000), hogy (jelen tanulmány terminológiájába „áttérve”) végső soron bebizonyosodott, hogy a ma elképzelhető koordinációs mechanizmusok közül a piac a leghatékonyabb, az ettől való eltérésre irányuló kísérletek rendre kudarcot vallottak. A piaci koordináció hatékonyságába vetett hitünket természetesen nem csupán Krugman fejtegetésére alapozzuk: empirikus és elméleti érvekkel egyaránt alá tudjuk támasztani. Legfőbb empirikus érünk épp a közép- és kelet-európai országok átalakulási folyamata, amelynek során a hatékonyság szinte hihetetlen mértékben javult a régióban. Félreértés ne essék, ezzel nem az átmenet egészét értekelem; a következmények átfogó elemzése nem lehet e dolgozat tárgya. Azt azonban aligha vitatja bárki, hogy a szűken értelmezett gazdasági hatékonyság drámaian növekedett, akár a szerkezetátalakítás sebességét, akár a termékek piacképességét vagy a termelékenységet tekintjük.

A piaci koordináció hatékonyságára vonatkozó elvi okfejtés gondolatmenetét az alábbi pontokban foglalom össze (Chikán, 1997):

1) A piaci koordináció az, amely a szóba jöhető alternatívák közül a leginkább dinamizálja a társadalmat. A piaci koordináció alapvető eszköze a verseny, amely megteremti a fogyasztói igényekhez való állandó alkalmazkodás kényszerét, elvezet a folyamatos innováció szükségességéhez, és azt a gazdaság működése a társadalmi jólét gyors fejlődésének lehetőségére fordítja le.

2) A piaci koordináció másik hallatlanul fontos tulajdonsága, hogy úgy képes átmenetet teremteni a gazdaság különböző létszférái között, hogy közben meghagyja azok vi-

szonylagos önállóságát. Képes a gazdaság kapcsolatát megteremteni más létszférákkal, a fogyasztó értékítéletét közvetíteni pl. az oktatással, az egészségüggyel, a művészetekkel kapcsolatban anélkül, hogy közvetlenül beavatkozna azok sajátos belügyeibe – ezzel segíti egy harmonikus társadalmi struktúra előállítását.

3) Végül nagyon fontos tulajdonsága a piaci mechanizmusnak, hogy több olyan általános tulajdonsága van, amelyek a társadalom számára pozitív tartalmat hordoznak: a résztvevők számára megteremti a döntési szabadság lehetőségét, kialakítja és fenntartja a tisztességes verseny kereteit, a szereplők egyenrangúságára épít. Ezek olyan értékek, amelyeket az emberek általában fontosnak tartanak.

Természetesen a piaci koordináció alkalmazásának és hatékonyságának is megvannak a korlátai. Vannak igen hangsúlyos értékek a társadalomban (például az esélyegyenlőség gondolata), amelyeket a piaci koordináció eszközei nem képesek megfelelően kezelni. Ezért bizonyos radikális közgazdászoknak ellentétben úgy vélem, hogy az egyéb koordinációs mechanizmusokra (mindenekelőtt a másik, hesszán távon stabil típusra, az állami szerepvállalásra építő bürokratikus koordinációra) nem csak a piaci tökéletlenségek (*market failures*) miatt, hanem a társadalom értékszerkezetének bonyolultsága következtében is szükség van. E kérdés részletesebb tárgyalására fő témánk szempontjából itt nincs szükségünk.

A globális koordináció kettőssége és intézményi rendszere

A piaci koordináció sok évszázada jelen van az emberiség történelmében – nem új jelenségről van tehát szó. Érdemes azonban figyelmet fordítanunk arra, mi az oka a kiterjedésének, annak, hogy az elmúlt évtizedekben az országhatárokon átnyomulva globálissá válik. Természetesen bonyolult (sok oldalról megközelíthető) összefüggéslánc

vezethetett ide, ebből én két olyan tényezőt emelnék ki, amelyeket az üzleti világ szempontjából a legfontosabbnak tartok (jelentőségük túl is mutat az üzleti világon). A fogyasztói szükségletek robbanásszerű bővülése (általános növekedése és választéki szélesedése) szükségessé tette a termelés és a fogyasztás egyre kiterjedtebb nemzetköziesedését, a technikai fejlődés (mindenekelőtt az informatika és a logisztika fejlődése) a lehetőséget teremtette meg a globális gazdaságnak.

A piaci és a bürokratikus logika

A piaci koordináció nemzetköziesedése, végső soron a világ működési logikájának globalizálódása a globális ügyekre irányuló koordináció megkettőződését jelenti. A világkoordináció ügye a legutóbbi időkig a bürokratikus koordináció logikájára épült: ennek fő hordozói a 19. század óta a nemzetállamok, ezek hozták létre saját, politikai racionalitásra épülő logikájuk kiterjesztéseként a hasonlóképpen a politikai racionalitásra épülő nemzetközi szervezeteket, illetve folytattak a maguk hatáskörében koordinációs tevékenységet. Természetesen ebben a bürokratikus-politikai logikában is vastagon megjelentek a piaci és a gazdasági szempontok, de csak mint külső mérlegelendő tényezők. A nemzetállamokra és a bürokratikus koordinációra épülő működés főszereplője a szavatmaximaláló politikus, akinek működési logikája alapvetően eltér a piaci koordináció főszereplőjétől, a profitmaximalizáló üzletemberétől, aki (a multi- illetve transznacionális vállalatok szervezeti hátterének támogatásával) a gazdasági, üzleti racionalitásra építve próbálja irányítani a társadalom működését.

Ez a kettősség határozza meg napjaink világának működését. Senki nem tudja, hová fejlődik a dolog: hiszen történelmi léptékben nagyon új jelenségről van szó. Az azonban bizonyos, hogy a politika (illetve a bürokratikus koordináció) évszázadokon keresztül tapasztalt dominanciája a nemzetközi kérdé-

sek kezelésében megrendült, és ma nehéz lenne megmondani, hogy a kétféle koordinációs mechanizmus közül melyik vezet ténylegesen a világot.

Engedtessek meg néhány megjegyzés a jelenlegi helyzettel kapcsolatban. Nagyon érdekes, hogy a két, alapjában eltérő logika között sok fontos azonosság is található. Az egyik, amely különösképpen nehézkesé teszi az „egyezkedést” az, hogy mindkét főszereplő, a szavazatmaximaláló politikus és a profitmaximalizáló üzletember is kényszerpályán mozog a preferenciáit illetően. Elméletileg és empirikusan is könnyen belátható, hogy ha nem a saját logikájának megfelelő maximalizáló magatartást tanúsítja, elveszett. (Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy amikor itt maximalizálásról beszélek, nem az alaptankönyvek – s egyúttal az alapkritikusok – szűk látásmódját követem. Tetszőleges korlátozó feltétel vehető számba, ha konkretizálni vagy akár matematikailag kifejezni akarjuk a maximumot – azaz egy elvi maximumhoz képest rengeteg kompromisszum köthető –, ettől azonban tény marad, hogy ha az üzletember bevételei nem haladják meg tartósan és a versenytársainál nagyobb mértékben a kiadásait, és ha a politikus a választáson nem szerez a versenytársainál több szavazatot, akkor *neki annyi* – ahogy mostanában mondani szokás.)

Fontos hasonlóság továbbá, hogy a társadalom mind a piaci, mind a bürokratikus koordinációval, illetve ezek megvalósítóival szemben megfogalmaz olyan etikai elvárásokat, amelyek átvezetnek bennünket az etikai koordináció birodalmába. Ezek az etikai elvárások elvben, első látásra idegenek mind a profitmaximalizáló üzletember, mind a szavazatmaximalizáló politikus számára, korlátozzák önálló hatékonyságukat. Erre a dolgozatban még visszatérünk.

Végül nagyon fontos megemlíteni, hogy mindkét szereplőtípus hajlamos az agresszióra. Kornai azt mondja, hogy a társadalomban

azért nincs semmiképp koordinációs vákuum, mert ahol a másik három mechanizmus nem működik, azaz ahol csak lehetőség nyílik rá, ott belép az agresszív koordináció. Ez egyébként tisztán következik a maximalizáló hajlandóságból; hiszen ahol valamelyik más koordinációs mechanizmus nem működik, ott a politikus vagy az üzletember számára új tér látszik nyílni (valamilyen korlátozás, szabályozás eltűnt), amelybe neki be kell nyomulnia, ellenkező esetben azt az ellenfelei teszik meg.

Ma még nyitott kérdés, hogy jó irányba viszi-e az emberiség fejlődését a világ illetően megkettőződött működési logikája. Egy dolog biztos: nem lehetünk valami büszkék a nemzetállami logikára és a rá épülő bürokratikus koordinációra, amely az elmúlt másfél-két évszázadban egyre szofisztikáltabb intézményrendszert alkalmazva uralta a világot. Ennek jegyében és keretei között természetesen sok jó történt: iskolarendszerek épültek ki, nemzetközivé vált a kultúra és a tudás, kiterjedt a szociális és egészségügyi ellátás – és még sorolhatnánk. De (amellett, hogy az említett jótékony fejlemények hatékonysága manapság egyre kérdésesebb) ugyanezre a nemzetállami logikára épülve folytak a területszerző háborúk, alakultak ki a nemzetiségi, kisebbségi elnyomás változatos formái, folyik alapvető emberi szabadságjogok korlátozása is. Nem hiszem, hogy a piaci koordináció térnyerése önmagában semlegesítené vagy megoldaná a jelzett problémákat, de nagyon sok vonatkozásban eltérő síkra helyezve a kérdéseket, legalább is új válaszokat fog rájuk keresni.

Az intézményrendszer formálódása

Rendkívül érdekes, hogyan alakul a globalizáció intézményrendszere. A főszereplők az egyik oldalon természetesen a nemzetállamok, a másikon a multinacionális vállalatok. Sajátos és fontos körülmény, hogy ez ideig mind a bürokratikus, mind a piaci koordináció

globalizálására kialakított intézményeket a nemzetállamok hozták létre a politikai logika szabályai szerint. A multinacionális vállalatok nemzetközi megszerveződése intézményi szinten még várat magára. A szerveződési kezdemények megvannak: létrejöttek olyan vállalatcsoportok, illetve stratégiai szövetségek, amelyek egy-egy iparágat (vagy épp egy-egy régiót) dominálnak. Ezek azonban természetesen nem a piaci koordináció intézményrendszerei, sőt, mivel versenykorlátozó elemek (is) jócskán találhatók bennük, sokszor éppen hogy piacellenesek. Az üzleti szféra aktivitására épülő koordináció nincs „kitalálva” – kérdéses, hogy lehetséges-e egyáltalán. Mindenesetre ma a piaci koordinációt is államilag létrehozott államközi szervezetek igyekeznek szabályozni. Drámai hatásaival együtt éltem ezt át a WTO 1999. decemberi, Seattle-i tanácskozásán, illetve az ezt előkészítő tárgyalássorozaton, amelyben módom volt aktív szereplőként részt venni. A világgazdaság monetáris szabályozását (és bizonyos értelemben a fiskális politikákat is) befolyásolni szándékozó IMF és a Világbank sokkal inkább a politikai, mint a gazdasági logika szerint működik – nem is beszélve az ENSZ gazdasági szervezeteiről. Nem kell túl nagy bátorság annak kijelentéséhez, hogy a politikai és gazdasági logika ellentmondásának feloldására e szervezetek nem lehetnek alkalmas kereteik – világosan mutatják ezt egyre nyilvánvalóbb működési zavaraik.

Sajátos szerepük van, de még inkább lehet a jövőben, azoknak a nemzetközi szervezeteknek, amelyek személyesen segítenek összehozni a menedzsereket. Formális keretként a nemzetközi szakmai szervezeteket említhetjük, amelyek egy-egy szakterület működésében, szakmai, etikai és szervezeti kérdéseiben nemcsak eszmeccseréket folytatnak, de közvetlen és közvetett módon normameghatározó szerepet is betöltenek. Jómagam személyes tapasztalatok alapján állíthatom, hogy ezek történelmi léptékkel

mérve nagy sebességgel törnek utat az üzleti élet szabályozásának irányában. (Több ilyen szervezetben töltöttem be vezető tisztségeket, köztük talán legfontosabb, hogy tíz éve vagyok végrehajtó bizottsági tagja, s most két évre elnöke az egyik legnagyobb ilyen menedzserszervezetnek, a Beszerzési Világszövetségnek.) Ezek a szervezetek nem hoznak közvetlenül üzleti vagy szabályozási döntéseket, de tagjaik nagy kooperációs készsége, a közvetlen konfliktuslehetőségek csekély volta, a bennük felhalmozódó illetve aktivizálódó szakismeret igen jelentős magatartásformáló erőt képvisel.

A koordináció alakításának nagyon fontos eleme a civil szféra intézményeinek megjelenése. Ezek az intézmények többnyire mindkét típusú (a piaci és a bürokratikus) koordinációval, azaz mind a piaccal, mind az állami szerepvállalással – ha úgy tetszik, a multinacionális cégekkel és a politikai állammal – elégedetlenek. E szerveződések struktúrája igen heterogén, megtalálhatóak bennük a környezetvédektől a szegények támogatóin, a szak szervezeti típusú érdekvédőkön át a széplelkű értelmiségi csoportokig mindenféle nézetrendszer képviselői. Aktivizálódásuk, és főleg globalizálódásuk az elmúlt egy-két évtized jelensége, és feltétlenül új szintet hoz be a gazdasági koordináció kérdéseinek kezelésébe. A már említett „Seattle-i csata” volt az első nagy összecsapás a globális szabályozás szervezetei és a globális jelentőségűvé nőtt civil szervezetek között, amelyet aztán rövidesen követett a davosi, majd legutóbb a prágai „ütököt”. Mivel a demonstrációk Seattle-ben effektíve megakadályozták a WTO ülésének elkezdését, a magyar delegáció más tagjaival az első nap jó részét azzal töltöttük, hogy a tüntetőkkel beszélgettünk. Így saját tapasztalataim alapján mondhatom, hogy ezek az emberek többnyire értelmes gondolatokat fogalmaztak meg követeléseikről. Igen széles skálán mozogtak: voltak, akik a kanadai erdők tarvágásának abbahagyását, mások Kína em-

beri jogi problémáinak megoldását kérték számon, ami közös volt bennük, hogy nem igen tudták, mi az a WTO, amely ellen tüntettek. Világosak és értelmesek tehát a gyökerei e különböző csoportok közötti globális szervezeti együttműködésnek, azonban nem fogalmazódik meg – legalábbis egyelőre – olyan közös cél, amely nem csak valami (a fennálló intézményi rendszer) ellen, hanem valamiért volna képviselhető. Minthogy magam sok szempontból úgy tekintek a civil szférára, mint az etikai koordináció hordozójára (úgy vélem, ebben nem vagyok egyedül), a jelenséget figyelemreméltónak ítélem, s úgy vélem, hogy e szervezeteknek a globális koordinációban való szerepe növekedni fog.

Globális-e a globalizáció?

A globalításban érdekelt szervezetek heterogenitása felveti a kérdést: mennyire tekinthető globálisnak maga a globalizáció? Úgy vélem, hogy még a szűken értelmezett gazdasági globalizáció is eléggé eltérő mértékű az egyes területeken, ezen belül prominensen a különböző piacokon, s azt is hiszem, hogy napjaink nemzetközi válságai egy részének ez fontos oka. Leggyorsabban és legmélyebbre hatóan a pénzügyi szféra globalizációja ment végbe a nemzetközi gazdaságban, valószínűleg nem kis mértékben okozva azt, hogy az elmúlt évtizedekben a pénzügyi befektetések – nagyjában-egészében – számottevően nagyobb hozamot hoztak, mint a reálbefektetések. Azokkal értek egyet, akik úgy látják: a reálszféra tetején úszik egy pénzügyi buborék, amely a világban mozogva különböző zavarokat okoz. A pénzügyi és a reál-folyamatok elszakadnak egymástól, és az előbbieket ott is problémákat okoznak, ahol ezt a reálszféra működése egyáltalán nem indokolná (a szakértők szerint ennek iskolapéldája a tavalyi indonéz válság). A reálszféra nagyon sokat lépett előre a globalizálódás felé, ebben az informatika fejlődése mellett különösen a logisztika fejlődésének volt nagy szerepe, de

a globalizálódás mértékében ez a szféra elmarad a pénzügyi szférától (ez nem is igen lehetne másként: a pénz gyakorlatilag korlátlan mozgékonyásával az anyagi folyamatok nem versenyezhetnek). Meghatározó hatása van a világ fejlődésére annak a ténynek, hogy – érthető okokból – a munkaerőpiac globalizációja csekély mértékben indult be, s néhány piaci szegmenstől eltekintve belátható időn belül nem is várható. Ez egyrészt a munkaerőnek még az áruvilágénál is csekélyebb mobilitása, másrészt éppen a politikai szféra és a bürokratikus koordináció jóval nagyobb szerepe miatt természetesnek tekinthető. Végül megemlíjtük, hogy az információ mint erőforrás piacának robbanásszerű globalizálódása alapvetően változtatja meg a többi részpiac belső működését és egymással meglévő kapcsolatait egyaránt, ezzel újabb, igen nagy kihívást jelent mind a piaci, mind a bürokratikus koordinációnak. Ez a robbanás, mint közismert, napjaink jelensége, ma még gyakorlatilag felbecsülhetetlen következményekkel.

Mit várhatunk a globalizációtól?

Ha összefoglalóan akarjuk értékelni a globalizációt, célszerű abból kiindulni, hogy önmagában semmi nem jó vagy rossz, a globalizáció sem: vannak kedvező és kedvezőtlen hatásai egyaránt. Bizonyos jelenségek arra utalnak, hogy a globalizáció jelenségével szoros kölcsönhatásban – ha tetszik, ha nem – uniformizálódnak az emberi szükségletek. Ma a világ minden repülőterén ugyanazokat a termékeket lehet megkapni, ugyanazok a tollak vannak az írószertokban, ugyanazokat az üdítőket követelik maguknak a gyerekek, ugyanazon tévéműsoroknak van sikere és ugyanazokat a slágereket dúdolják (üvöltik) mindenütt. Az igények kielégítésének módja is uniformizálódik: magam sem értem pontosan, miért vette át Európa oly gyorsan az amerikai bevásárlóközpont-kultúrát, azt viszont értem, miért kell ugyanazokat a kurzusokat meghallgatni a világ

minden Business Schooljában ahhoz, hogy valaki MBA fokozatot szerezzen. Úgy tűnik, kialakulóban van egy olyan általános, az emberi élet elemeire vonatkozó konszenzus, amely globálisan érvényesül. Ha optimisták akarunk lenni – s miért ne lennének azok –, akkor hihetünk abban, hogy erre ráépülnek, ráépülhetnek a helyi (nemzeti) kultúrák, s feloldhatják a dögunalmas uniformizálódást. Ennek a jelei a fejlettebb országok kulturális életében megtalálhatók, bár nem mindig meggyőző erővel – e téma tárgyalása is kimutat dolgozatunk fő irányából.

A globalizáció a maga logikájával történelmi léptékű új választ adhat az emberiség néhány nagy problémájára – olyanokra is, amelyeket a piachoz kapcsolunk, s olyanokra is, amelyeket a nemzetállamok keretei között nem tudunk kezelni. Nosztalgizálni vagy a globalizációt átkozni nem vezet sehová: bármit teszünk is, az emberek többé nem fognak hosszú téli estéket tölteni a fonóban egymásnak énekelgetve; illetve, ha teszik, akkor ezt szabad választásként, s nem alternatívák hiányában cselekszik. Az új válaszokat, amelyeket keresünk, én elsősorban a tudás alapú társadalom felé mozdulás irányában vélem megtalálni. Ez tanít meg bennünket az ember és az emberi értékek mélyebb tiszteletére, beleértve a saját és az idegen kultúra harmonizálására irányuló képességet is. Ezekre az értékekre támaszkodva kaphat az etikai koordináció a jelenleginél lényegesen nagyobb teret az emberi társadalom, s ezen belül a gazdaság szabályozásában, lehetővé téve olyan tényezők összehangolását is, amelyekkel a két, jelenleg a dominanciáért küzdő erő, a piac és az állam, nemigen tud mit kezdeni.

A gazdasági globalizáció és a civilizációk

Éppen a civilizációs, tágran értelmezett kulturális különbségek, amelyek napjainkban (kivált a 2001. szeptemberi amerikai terrortámadás után) különös élességgel jelentkeznek, teszik fel talán a legfontosabb új kérdéseket.

Mi következik a fentiekből a gazdasági globalizáció és a civilizációk kapcsolatára? Ha bárkinek kételye lett volna afelől, hogy ilyen kapcsolat létezik, azt bizonyára meggyőzték a szeptember 11-e utáni események. Szerintem a terrortámadás nagyon nagy mértékben épp a civilizációs háttére miatt sokkal több egyszeri eseménynél. Számomra ez elsősorban kulturális sokk, és úgy vélem, nagyon világos, hogy a politikai/katonai válasz (amelynek indítékai és vezérlő motívumai között a kulturális tényezőknek prominens szerepük van) semmiképpen nem vezethet a terrorizmus problémájának megoldásához, legfeljebb az átmeneti kezelésére alkalmasak. Jogos tehát felvetni a kérdést: milyen kapcsolatban vannak a gazdasági globalizáció korábban kifejtett jellemzői és hatásai az emberiség civilizációs kérdéseivel, a különböző civilizációk együttélésével, sőt integrálódásával? A kérdést sok oldalról lehet vizsgálni, a következő áttekintés a közgazdász nézőpontjából fogalmazódott meg.

Régóta evidens, hogy a különböző nemzeti kultúrák, az eltérő civilizációk egymástól különböző gazdasági és gazdálkodási értékekre, paradigmákra épültek/épülnek, s hogy ennek a nemzetközi kereskedelemben szerepe van. Az újdonság a globalizáció következtében megváltozott gazdasági kapcsolatrendszer új minőségében van: ez a civilizációknak sokkal szorosabb kapcsolatát eredményezi. Ennek lényege, hogy míg az eltérő civilizációkat képviselő gazdasági szereplők korábban *diszkrét pontokon*, rendszerint valamilyen – például termelési – folyamatot lezáró tevékenységcserében (ennek tipikus formája az áruvilág vételi/eladási aktusa) kerültek egymással kapcsolatba, ma a gazdasági tevékenység *folyamatában* kell együttműködniük. Az eddigi, általában egy-síkú (többnyire vevő–eladói, ritkábban tulajdonosi–munkavállalói) kapcsolatok helyére sokrétű, sokféle szerepet kínáló, ill. megkövetelő multikulturalitás lép. A magam részé-

ról a következő területeken tartom kiemelkedően fontosnak a globalizáció korábban említett jellemzőinek civilizációs háttérét.

- Az egyes civilizációk, kultúrák triviálisan eltérő értékekre épülnek, s ezekből a különböző helyzetek eltérő megítélése illetve eltérő magatartásformák választása következik (egyetlen példa: az idő és a pontosság eltérő értékelése).

- A különböző értékekből eltérő etikai normák következnek, s eltérések a mi „jó” (helyes) és mi „nem jó” (nem helyes) értelmezésében (pl. az ügyfelek közötti ajándékozás vagy a gyermekmunka megítélése).

- Ismét csak az eltérő értékek következtében különböző lehet a hatékonyság kritériuma (például a gyorsaság értékelése vagy a minőség, tartósság megbecsülése).

- A nagymértékben intenzifikálódott kommunikáció megnövelte a világ soknyelvűsége mögött rejlő szemantikai eltérések jelentőségét. A közös nyelv (angol, spanyol vagy bármelyik) egyes szavai mögött az egyes kultúrák képviselői nem feltétlenül azonos jelentéstartalmat éreznek.

- Az intézményi rendszerek eltérő volta, a hierarchia illetve, az egyes szereplők közötti hatalmi távolság különböző értelmezése sajátos jelentőséget kap, amikor például különböző kultúrák képviselőinek kell egyazon szervezetet üzemeltetniük.

- Az egyes országok, régiók fejlődésbeli különbözősége, az országok, régiók közötti folyamatos differenciálódás sokkal átláthatóbbá válik a globalizáció folyamatában. A folyamatok átértékelődnek, korábban nem létezett, sajátos dimenziókat kapnak (például a nemzetközi kereskedelem vagy környezetvédelem egységes szabályozásának civilizá-

ciónként eltérő értékelése, ill. ennek hatásai).

- A globalizációs kihívások személyesége, a globalizáció egyénekig ható következményei különbözőek az egyes civilizációk képviselői számára, akik eltérően ítélik meg a személyes szféra tartalmát, jelentőségét.

Fontos hangsúlyozni, hogy a fenti különbségek természetesen nem a globalizáció következményei, ezek többsége évszázadok fejlődésének eredménye. A globalizáció azonban kiemeli és új megvilágításba helyezi őket. Nagy kérdés, amelyre sem a gyakorlati élet, sem a tudomány nem adta meg a választ, hogy a globalizáció mely területeken és milyen mértékben fogja csökkenteni/felszámolni, és hol fogja növelni/kiélezni ezeket a különbségeket. Megítélésem szerint ez ma az emberiség fejlődésének egyik kulcskérdése.

Összefoglalás

A közgazdász fejével gondolkodva a globalizációt úgy értelmezzük, mint az egész emberiség szükségleteinek mind nagyobb mértékű kielégítésére irányuló fejlődés szükségszerű következményét. A piaci mechanizmusok által szabályozott tőkemozgások természetes törekvése, hogy az útjukban álló akadályokat – így a nemzetállami korlátokat is – lebontsák. A globalizáció felgyorsulása a nemzetközi gazdasági tevékenységeket új követelmények elé állította, ennek formái, intézményrendszere napjainkban alakulóban vannak, s nem igazán hatékonyak. A működési formák kialakulásának egyik nagyon fontos összetevője, hogy eltérő civilizációk közegében megy végbe. Megítélésem szerint az emberiség fejlődésének kulcskérdése, hogy az eltérő civilizációk követelményei mennyire harmonizálhatók a globalizáció közegében.

IRODALOM

Chikán Attila (1997): *Vállalatgazdaságtan*. Aula, Bp.
 Chikán Attila (2001): *A globalizáció és a gazdasági tevékenységek koordinációja*, Ezredforduló, 2001/1., 24–28. o.
 Kornai János (1983): *Bürokratikus és piaci koordináció*, Közgazdasági Szemle, 30(9), 1983 szeptember, 1025–1038. o.

Krugman, Paul (2000): *Unleashing the Millenium*, Fortune, March 6, F 16–20.
 Smith, Adam (1992): *A nemzetek gazdasága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest